

МЕТОД НА ПИКТОГРАМИТЕ В ИЗСЛЕДВАНЕТО НА КОНЦЕПТИ

КРАСИМИРА ПЕТРОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

krapetrova@slav.uni-sofia.bg

THE PICTOGRAM METHOD IN THE STUDY OF CONCEPTS

KRASIMIRA PETROVA

SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

krapetrova@slav.uni-sofia.bg

The report shows the effectiveness of the method of pictograms and its combination with other traditional linguistic and experimental psycholinguistics methods in the study of such a complex mental unit, such as a concept (‘24-hours’, ‘Time’, ‘Happiness’). The concept is seen as a way in which the national native language person represents a particular fragment of the world in the corresponding linguistic picture (outlook) of the world. The steps and procedures of the pictogram method are introduced, as well as the method of hierarchical cluster analysis as part of it. The complex investigating methodology proposed here provides different pathways to the concept-stimulus by analyzing and comparing both non-verbal reactions (via the pictogram method) and verbal reactions (by the free verbal association method). The analysis of several examples demonstrates the research and linguistic didactic potential of the method.

Keywords: concept, psycholinguistic methods, pictograms, hierarchical cluster analysis, associative-verbal network

Разглежданият метод е част от комплексен **интердисциплинарен подход** в пресечна зона на такива изследователски полета, като семантика и съпоставителна лингвистика, психолингвистика, психосемантика, етнопсихолингвистика, когнитивна лингвистика. Затова в началото бих искала да изразя благодарност към нашите учители, които успяват да запалят искриците на научното любопитство и да ни въоръжат с нужната методология за изследване – проф. И. Червенкова, проф. Е. Герганов, проф. М. Стаменов.

Интересът ми към представения подход е отколешен: дипломна работа в областта на съпоставителната руско-българска семасиология (Петрова/Petrova 1990), дисертация, където наред с други психолингвистични методи за пръв път бе приложен методът на пиктограмите за анализ на лексикално-семантични групи (Петрова/Petrova 1996). Апробирала съм метода и чрез учебни психолингвистични експерименти със студенти русисти, бака

лаври в СИД „Увод в когнитивната лингвистика“ (Интернет 1) и магистри в СИД „Езикова картина на света“ (Интернет 2).

Едно от базовите понятия в изследването е „**концепт**“. То се употребява с множество определения в различни сфери. В лингвокултурологията концептът е свързан с описанието на отношенията език – култура – етнос, а в съвкупността и сложните си взаимовръзки концептите изграждат т.нар. концептосфера на определен национален език и култура (Лихачёв/Likhačev 1993). Концептът може да се разглежда като начин за представяне (концептуализация) на света от националната езикова личност в наивната езикова картина на света (Воркачѐв/Vorkačev 2001). „Концепт“ е по-широко понятие от лексикалното значение на думата, защото натрупва, наслоява в себе си многовековния, пречупен през езика, социално-исторически, културен и психологически опит на езиковата личност като част от даден етнос.

За анализа на такъв сложен обект като концепта е подходяща **комплексна методика**, съчетаваща традиционни лингвистични методи (метод на компонентния анализ, семантичен анализ на речниковите дефиниции, на тематичното поле, на лексикално-граматичната група, компаративен анализ, сравнително-исторически, етимологически и др.), както и експериментални психолингвистични техники (контент-анализ на дефиниции от експерти, анкета, метод на свободен/насочен асоциативен експеримент, метод на пиктограмите и др.).

Психолингвистичният подход предполага поне **три източника** за описание на семантиката, част от която е концептът: 1) системно описание на лексемите, назоваващи концепта, в речници и граматика; 2) функционирането на концептите в текст (писмен, устен); 3) асоциативно-вербална мрежа (асоциативен речник) (РАС/RAS 1994). Важно за изследването на езиковото съзнание е съчетаването на **интроспекция** (субективна и зависи от способността на лингвиста да опише менталните конструкти и процеси) и **експеримент** (той дава по-обективна информация, защото се обръща към езиковото съзнание на други носители на езика, обработват се масиви от данни).

Предложената тук комплексна методика за изследване предполага от един **стимул** (изследвания концепт) да се получават както **невербални реакции** (чрез метода на пиктограмите), така и **вербални реакции** (чрез метода на свободни словесни асоциации) и те да се сравняват. Различните „канални“ за подстъп към концепта дават възможност да се коментират многопластови и разностранни проблеми, свързани с отношението между език и съзнание, език и мислене, език – култура – етнос и др. под.

Теоретична основа на **метода на пиктограмите** е комбинирането на идеи от интегративния модел на лексикалното значение на немския лингвист Й. Енгелкамп, теорията за двойното кодиране на канадския психолог

А. Пейвио и от йерархичния клъстърен анализ в психосемантични изследвания на руския психолингвист В. Ф. Петренко (Петрова/Petrova 1995a; Петрова/Petrova 1995б; Петрова/Petrova 1996). Както изискват психолингвистичните експерименти, подготвя се **инструкция** към изследваните лица (и.л.): 1) напишете първата дума, за която се сещате, когато чуете (думата стимул); 2) нарисуйте ... (изследвания концепт – времето, щастието и т.н.); 3) дайте свое определение за ... (изследвания концепт). В зависимост от целите на експеримента се задават параметрите на необходимата извадка от и.л. (брой, пол, възраст, роден език, степен на владеене на чужд език, образование, местоживеене и т.н.). Получените данни се обработват статистически (ръчно или със статистически пакети в зависимост от броя на анкетите и сложността на задачите).

Анализът на графични изображения (данните от втората задача в инструкцията, условно наречени **пиктограми**) като една от невербалните форми за репрезентация на значението има за **цел**: 1) по-пълно и дълбоко да се опише определен концепт като фрагмент от езиковата картина на света; 2) да се сравни визуалното и вербалното изразяване на определени семи; 3) да се открият общи и национално специфични компоненти.

Психолингвистичният метод на пиктограмите съдържа няколко стъпки и **процедури**. Листчетата с рисунките от задача 2 с присвоени фиктивни номера се разделят на групи по признаци, избрани от анализиращия: например графично сходство, използвани геометрични или образни елементи, изразена идея и т.н. (вж. Петрова/Petrova 1995б). Анализаторът записва на лист основанията, признаците, принципите, по които е разпределил наличните данни от анкетите по групи (или клъстъри, „гроздове“). Подобна процедура се провежда от няколко експерти, а накрая провеждащият експеримента изследовател прилага **метода на йерархичен клъстърен анализ**, като в общо „дърво“ обобщава данните от всички експертни класификации на изобразителния материал, наречен „пиктограми“. Обобщаването на признаците може да се отнася както до графични или образни, така и до смислови, идейни елементи. Например при изобразяването на концептите ‘време’ и ‘денонощие’ и.л. използват графични елементи като права линия, зигзагообразна линия, синусоида, спирала, кръг, координатна система с 2 оси – време и човешка активност, различни щриховки или шрифтове и др. или образи като слънце, луна, земно кълбо, часовник, знакът „ин-ян“, свещ, прозорец и др. (вж. Приложение 1 и 2). При изобразяването на ‘щастие’ в пиктограмите присъстват човешко лице или две лица, най-често с усмивка, емотикон ‘усмивка’ или щастие, условни човешки фигури, хванати за ръце, слънце, цвете, планина, море, остров, птица, люлка, пачка банкноти и мн.др. (вж. Петрова/Petrova 2011). Понякога в графичните изображения се използват и вербални елементи: „Спиралата на времето“, **ДЕНОНОЩИЕ**, „Щастието не е в парите, а в тяхното количество! Ха-ха-ха!“ и др. като част от пиктограмата.

„Засичането“ и комбинирането на интерпретациите от двата модуса за предаване на скрита когнитивна информация за концепта – визуален чрез пиктограми и вербален чрез асоциации – дават по-богата и всеобхватна информация. В хода на анализа се оказва, че графичното кодиране на концепта може да съдържа повече информация в сравнение със словесния ѝ израз. Графичната информация може да бъде: 1) енциклопедична (например изобразяването на денонощието чрез земното кълбо, огрявано от Слънцето и Луната) или 2) скрита психологическа или етно-социологическа информация (например чрез човешко лице – дясната половина на светия с ореол, лявата половина на дявол, ин-ян, координатна система с графика на човешката активност и др.) (вж. Петрова/Petrova 1995б).

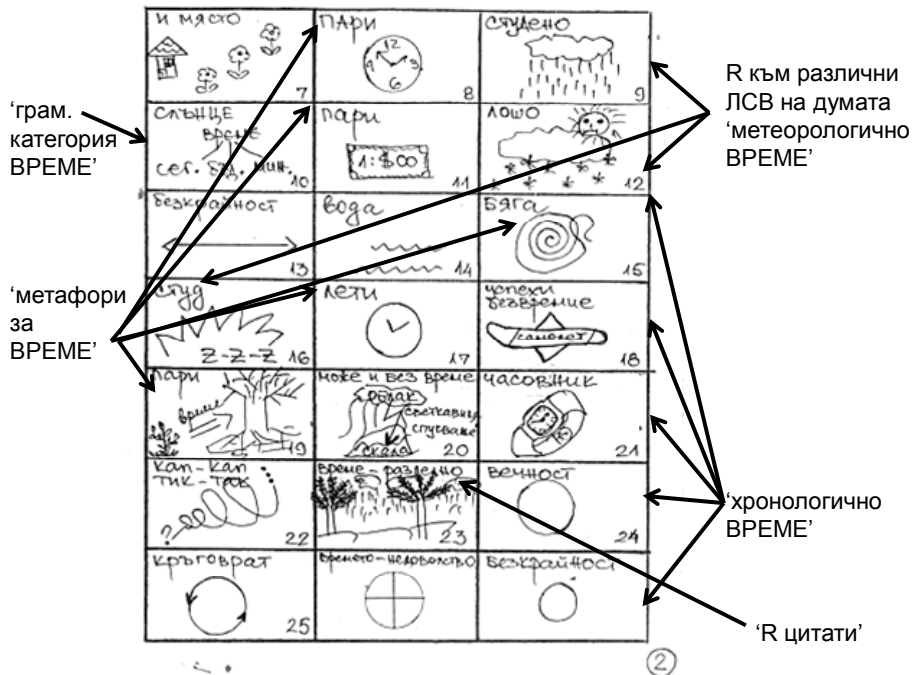
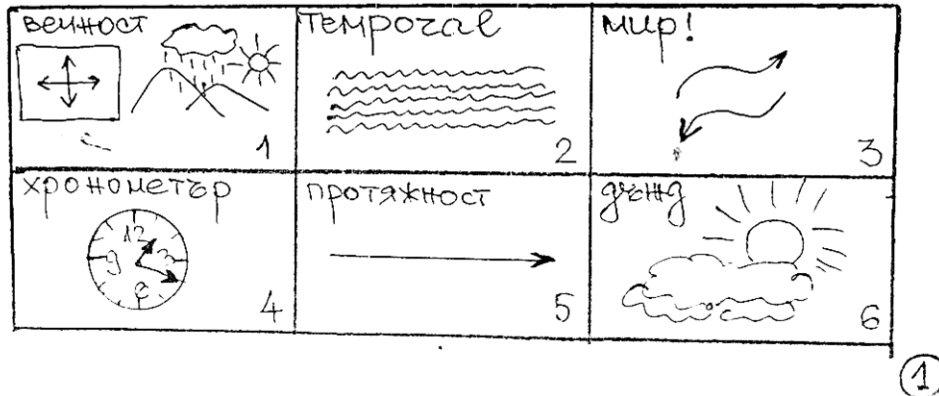
Да се обърнем за сравнение към асоциативно-вербалната мрежа, получена в резултат на свободен асоциативен експеримент върху еквивалентни стимули в няколко славянски езика (CAC/SAS 2004). Така например опозицията **циклично vs. линейно време** е по-ярко изобразена в пиктограмите чрез нагледни графични елементи, докато опозицията **активно vs. пасивно време** е по-силно изразена вербално и се илюстрира предимно от синтагматически реакции (когато S и R образуват словосъчетание или предикативна конструкция). Например ‘времето’ е **активно** (б. *тече, лети, дреме, свършва, лети бавно* (оксиморон!); р. *идет, бежит, бързо бежит/уходит, истекает, кончається, летит бързо, мчит, не ждет, пошло, пришло, спешит, стоит, работает на вас, течет бързо, убегаєт* и др.). Семантиката на ‘**пасивно време**’ е отразена чрез това как „разполагаме“ с ‘времето’: от една страна, то е **ценност**, скъпо е, ние го ценим, пазим, а от друга – то все не ни стига (б. *няма* (3,4% R), *малко* (2,7% R), *нямам* (4 R), *ценно* (3 R), *бързам, бързана, безценно, изплъзване, липсва, недостатък, недостатъчно, не стига, свършва*; р. *мало* (2,3% R), *не хватает, уходит* (5 R), *нехватка* (2 R), *бързо уходит, истекает, кончається, не ждет, неударжимо, не хватает (кризис), отсуствие, чего мало, то, что течет бързо и безвозвратно, убегаєт, экономить* и др. (CAC/SAS 2004; вж. Петрова/Petrova 2010).

Провеждането на обучаващ свободен и насочен асоциативен експеримент в аудитория със студенти и анализът на речникови данни дават методологическа подготовка на бъдещите филолози и знанието, че асоциативно-вербалната мрежа създава „мост“ към езиковото съзнание, съдържа безценна информация за богатството и връзките между отделни единици – думи концепти.

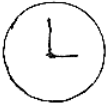

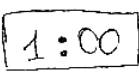

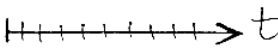

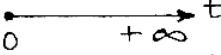
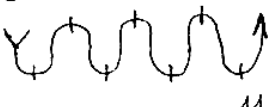
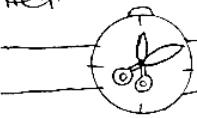
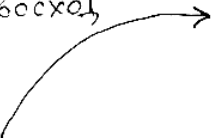

Като **обобщение** можем да посочим, че при изследването на сложни езикови и ментални единици, каквито са **концептите**, е необходима **комплексна интердисциплинарна методика**, съчетаваща традиционни лингвистични и експериментални методи от съседни дисциплини. Затова в случая разглежданият метод на пиктограмите има както **теоретични** (съпоставителни), така и **приложни** (лингводидактични) **аспекти** на изслед-

ване. Прилагането на този психолингвистичен метод наред с други е полезно както в изследователски, така и в лингвометодичен план за изучаването и осъзнаването на когнитивни различия на фона на значително сходство при близкородствени славянски езици. По такъв начин се създават основите на лингвистичната и методологическата компетенция и интердисциплинарен трансфер на знания у студентите, развива се езиковата им интуиция, способността за интроспекция, които са важни качества в работата на филолога.

Приложение 1. Пиктограми за концепт 'време' – носители на български език

Приложение 2. Пиктограми за концепт 'време' – носители на руски език

Часы 1	Часы 2	Время - деньги 3
Часы 4	Часы 5	Новости 6
Работа 7	Время - надежда 8	Тяжелое время 9
Это независимая перемещающаяся величина 10	движение 11	Нет 12
восход 13	Вечность Бабочка 14	Бег 15

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Воркачѐв 2001: Воркачѐв, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. – Филологические науки, № 1, 4–72. [Vorkachev 2001: Vorkachev, S. G. Lingvo-kul'turologiia, iazykovaia lichnost', kontsept: stanovlenie antropotsentricheskoj paradigmy v iazykoznanii. – Filologicheskie nauki, № 1, 4–72.]

Интернет 1: <http://www.slav.uni-sofia.bg/index.php/subjects/russian-philology>
[Internet 1: <http://www.slav.uni-sofia.bg/index.php/subjects/russian-philology>]

Интернет 2: <http://www.slav.uni-sofia.bg/index.php/magistri-programi/malang-cult-trans>
[Internet 2: <http://www.slav.uni-sofia.bg/index.php/magistri-programi/malang-cult-trans>]

Лихачѐв 1992: Лихачѐв, Д. С. Концептосфера русского языка. – Известия РАН, Серия литературы и языка, 1993, т. 52, № 1, 3–9. [Likhachev 1992: Likhachev, D. S. Kontseptosfera russkogo iazyka. – Izvestiia RAN, Seriiia literatury i iazyka, 1993, t. 52, № 1, 3–9.]

Петрова 1995а: *Петрова, К.* Психолингвистическое исследование лексико-семантических групп с идентификатором *сутки* в русском и *денонощие* в болгарском языках. – Съпоставително езиковедие XX, 1995, кн. 1, 5–13. [Petrova 1995a: *Petrova, K.* Psikholingvisticheskoe issledovanie leksiko-semanticheskikh grupp s identifikatorom sutki v russkom i denonoshchie v bolgarskom iazykakh. – Sapostavitelno ezikoznanie XX, kn. 1, 5–13.]

Петрова 1995б: *Петрова, К.* „Нарисуйте сутки“ – психосемантическое исследование (*сутки* в русском и *денонощие* в болгарском языках как идентификаторы лексико-семантических групп). – Съпоставително езиковедие XX, кн. 3, 71–78. [Petrova 1995b: *Petrova, K.* „Narisuite sutki“ – psikhosemanticheskoe issledovanie (sutki v russkom i denonoshchie v bolgarskom iazykakh kak identifikatory leksiko-semanticheskikh grupp). – Sapostavitelno ezikoznanie XX, kn. 3, 71–78.]

Петрова 1996: *Петрова, К.* Съпоставителен семасиологичен анализ на лексикално-семантични групи (групи с идентификатор ‘денонощие’ в руския и българския език), Автореферат на дисертацията за присъждане на образователната и научна степен *доктор* (кандидат на филологическите науки). София. [Petrova 1996: *Petrova, K.* Sapostavitelen semasiologichen analiz na leksikalno-semantichni grupi (grupi s identifikator ‘denonoshtie’ v ruskiya i balgarskiya ezik), Avtoreferat na disertatsiyata za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen doktor (kandidat na filologicheskite nauki). Sofia.]

Петрова 2010: *Петрова, К.* Концептът ‘време’ като част от езиковото съзнание на славяните (според данните от „Славянский ассоциативный словарь за руски, белоруски, български и украински език“). – В: Славяните и техните контакти. (Доклади от IX славистични четения, посветени на 120-годишнината на славистиката в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 17–19 април 2008 г. София, Издателство ЕТО, 31–39. [Kontseptat ‘vreme’ като chast ot ezikovoto saznanie na slavyanite (spored dannite ot „Slavianskii assotsiativnyi slovar’ za ruski, beloruski, balgarski i ukrainski ezik“). – In: Slavyanite i tehните kontakti. (Dokladi ot IX slavistichni cheteniya, posveteni na 120-godishninata na slavistikata v Sofiyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“, 17–19 april 2008 g. Sofia, Izdatelstvo ETO, 31–39.]

Петрова 2011: *Петрова, К.* Концепт ‘счастья’ в болгарском и русском языках. – В: Психология и лингвистика. Сборник статии в чест на проф. Енчо Герганов. *Съст. и ред. Ю. Стоянова, Х. Кючуков.* София, Просвета, 192–211. [Petrova 2011: *Petrova, K.* Kontsept ‘schast’ia’ v bolgarskom i russkom iazykakh. – In: Psihologiya i lingvistika. Sbornik statii v chest na prof. Encho Gerganov. *Sast. i red. Iu. Stoyanova, H. Kyuchukov.* Sofia, Prosveta, 192–211.]

РАС 1994: Русский ассоциативный словарь. Кн. 1, *М., Ю. Н Караулов, Ю. А Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. Я. Черкасова*, кн. 1–6. Москва, 1994–1998. [RAS 1994: *Russkii assotsiativnyi slovar’*. Кн. 1, *М., Iu. N Karaulov, Iu. A Sorokin, E. F. Tarasov, N. V. Ufimtseva, G. Ia. Cherkasova*, кн. 1–6. Moskva, 1994–1998.

САС 2004: Славянский ассоциативный словарь (русский, белорусский, болгарский, украинский). *Н. В. Уфимцева, Г. Я. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е.*

Ф. Тарасов. Москва. [SAS 2004: Slavianskii assotsiativnyi slovar' (russkii, belorusskii, bolgarskii, ukrainskii). N. V. Ufimtseva, G. Ia. Cherkasova, Iu. N. Karaulov, E. F. Tarasov. Moskva.]

✉ Доц. д-р *Красимира Петрова*
Катедра по руски език, Факултет по славянски филологии
СУ „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 115, 1504 София, България

✉ *Assoc. Prof. Krasimira Petrova, PhD*
Department of Russian Language, Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504, Bulgaria